

ЕТИКА НЕНАСИЛЛЯ ЯК НОРМА ТОЛЕРАНТНОСТІВ ІСТОРИЧНОМУ ПРОЯВІ КУЛЬТУР

У статті розглядаються моральні та етичні чинники взаємодії культур. Проблему толерантного відношення піднято такими мислителями як Сократом, Джоном Локком, Володимиром Соловйовим. Простежується неоднозначність трактування насилля та ненасилля в різних аспектах прояву культур, необхідність глобалізуватися в діалозі культур з принципами терпимості.

Людський фактор у розвитку людства довгий час не розглядався як першооснова суспільного розвитку. Причини глобальної кризи сучасної епохи полягають у взаємостосунках людини, природи і суспільства. Потрібно по-новому переглянути концепцію створення "світового порядку". Нова цивілізація знищить відчуження людини від людини, суспільства, природи. Усе це можливе за умови дотримання толерантності. Стаття ставить за мету аналіз гармонійного співжиття людини з навколишнім світом.

Ідея толерантності була завжди актуальною для суспільства. Констатуючи дану екзистенційну ситуацію, в якій опинилося сучасне суспільство, слід зазначити, що домінуючим імперативом у вирішенні проблем людства стає принцип толерантності. Він є універсальним для сфери взаємостосунків між людьми. Немає сумніву, що в історії людства були переломні моменти, коли вибір тої чи іншої ідеології, філософії життя набував характеру вибору вихідних цінностей людського співіснування. Такою цінністю в наш час є толерантність. Криза людської історії, протиріччя між культурами релігій привели до антагонізмів, що розривають світ. І тому єдиним шляхом подолання кризи життєвих цінностей людства є звернення до теми толерантності в стосунках між людьми.

Доречно нагадати етимологію слова "толерантність" – воно походить від латинського *tolere* (толері) – "страждати", щось дратує нас своєю присутністю, ламає картину спокійного існування в межах свого світу, в межах нормального, тому ми страждаємо. Явну близькість понять толерантності та відторгнення показав Джон Локк. У "Досвіді віротерпимості" він висловлює думку про те, що суб'єктивні погляди і віра в Бога мають право на терпимість, так як і практичні засади, за допомогою яких люди бажають встановлювати взаємовідносини. Це стосується віросповідання, шлюбу, місця проживання, етичних смаків та уподобань. Але з падінням віри виникла необхідність звернутися до моралі. Необхідно відмітити, що моральна проблематика складала суть філософських роздумів Володимира Соловйова. Він апелює до Бога, який встановлює моральні правила. Вони мали врегулювати суспільні та особисті інтереси за допомогою законів та соціальних переконань. Віра в гармонію між особистими та суспільними інтересами стала ознакою толерантності. Протиріччя людської істоти пов'язане з тим, які у неї наміри і практичні дії. Так людина може обрати зло з повним розумінням того, що вона чинить неправильно. Але може усвідомлено не робити добра. Прикладом цього є благочинність, яка стосувалася християнина і просто людини, що не розповсюджувалася у суспільстві, бо заборонялася законом того часу. Тому він допускає, що існує свобода вибору. Проте ніхто в даному випадку не скаржився на насилля над совістю або на втрату свободи вибору. Бо "Навіть Бог інколи допускає, щоб його власні закони підлаштовувалися під людські: його закон заперечує порок, а людський закон часто встановлює для нього допустиму міру" [1].

Етика ненасилля (тобто толерантності, терпимості) в її історичних формах нерідко проявляється в правовому нігілізмі. Таким чином поблажливості чи терпимості можуть бути спрямовані виключно на щось несуттєве: в очах Бога – це безперечно порок, але Бог погоджується допустити існування пороку. Сказане демонструє звичне почуття толерантності в дещо незвичному вигляді.

Тобто, розуміння толерантності веде нас до розуміння особливого положення в світі, в утвердженні Бога не трансцендентальній реальності, а в особистому людському існуванні. Слід зазначити, що прояви сучасної нетерпимості є "пережитками" минулого, архаїчних цінностей тощо. Тому, корисно придивитися до призабутого глумачення терпимості як поміркованої згоди змиритися з існуванням із собою того, що не викликає іншого захоплення, відторгнення (помірковане чи непомірковане), і вимагає відповідальності [2].

Оскільки у світі існує проблема насильства та конфліктів, то застосування у сучасному суспільстві правових законів є менш дієвим, аніж застосування законів етики і моралі. Тому потрібно визнати моральні та етичні чинники взаємодії культур основним із яких є толерантність як поєднання формальних принципів справедливості з етичними принципами поваги і терпимості. У свій час Сократ висловлював думку, відповідно якій мати істинне знання про мораль і чинити морально, – одне і те ж. Особистість повинна була протистояти світовому закону і виробити на протигагу природному хаосу свій моральний закон. Людина була змушена виробити систему цінностей, моральний кодекс, згідно якого могла оцінювати своє життя. А свідоме зло є протиріччям визначення, тому, на жаль, не отримало достатньої уваги.

Вчення про толерантність просліджувалася у філософських поглядах російського мислителя В. Соловйова. Так філософ виокремив три сили, що діяли в історії людства. Перша з них – нівелююча, що прагнула підкорити людство єдиному началу. Вона представлена мусульманським Сходом. Друга сила представлена Західною цивілізацією, на перетворення спільного начала у формально-правовий закон. А третя сила представлена у слов'янському світі і православної Церкві, що "примирює єдність вищого начала із вільною множинністю окремих форм і елементів, створює цілісність із суспільно-людського організму і надає йому внутрішнє життя" [3]. Таким чином він протиставляв терпимість у християнській любові, покаятні, суспільній солідарності. Однак не можна випускати існування в західноєвропейській культурі іншої орієнтації, що протирічить

ненасиллю і любові. У наш час такі ідеї панування, підкорення, оволодіння розповсюджується у матеріальній і духовній культурі Сходу.

Через призму терпимості в культурах Сходу і Заходу можна розглянути важелі добра і зла. У східних культурах поняття "добра" і "зла" є категоріями абсолютними. Вони вічні, безкінечні, і постійно змінюють одне одного. Добро – це те, що протистоїть злу, а зло – недостатність добра. Проте, у східному епосі зло часто асоціюється з поняттям "війни", тобто насиллям, нетерпимістю. Але злу можна запобігти, якщо не його не творити. Крім того, араби, наприклад, трактують добро як синонім до слова "вибір". Концепти "добра" і "зла" мають близьку морально-етичну оцінку як у Східних, так і в Західних культурах. Якщо візьмемо для прикладу мусульман, то серед моральних цінностей їх виховання відзначається терпіння і терпимість. У Корані сказано, що "терпіння – половина віри, а вдячність – друга її половина" [4].

Умови, побут, колишнє кочове життя вигартувало у народу цю рису характеру. Так поступово терпіння виховує витримку, самоконтроль, уміння володіти собою. Але разом із цим виникає нетерпимість до народів іншої віри. Сприйняття національного менталітету дає можливість сформулювати і вести позитивний діалог культур виходячи з моральних установок, що спираються на вікові традиції, релігійні положення, побут народу.

Проблему толерантного – нетолерантного відношення можна розглядати в економічному і соціальному аспекті: ставлення до природи і суспільства. Так традиційним у культурах Сходу притаманне гармонійне бачення людини і космосу, повна єдність, терпимість. Ставлення до природи і космосу як в даосизмі так і в конфуціанстві загалом співпадають. Апофеозом ненасильницького відношення до всього живого є індійський джайнізм. "Книга про хорошу поведінку" наставляє: "Шкодити землі подібне побиттю, пораненню і вбивству сліпого... Багато душ заселяє воду. Воістину, вода – жива". Джайнізм тримається на трьох дорогоцінних каміннях: правильні знання, правильна віра і правильна поведінка. Правильна поведінка виражається в непричиненні зла будь-якій живій істоті. Джайністські монахи підмітають перед собою дорогу, щоб не наступити на комаху, проціджують воду і дотримуються вегетаріанства, щоб не допустити насилля у відношенні до природи. Старих і хворих домашніх тварин не вбивають, а доглядають до смерті. Для джайнізма характерне бережливе відношення до життя. Але тут виникає парадокс: ненасильницьке відношення до природи мало негативні наслідки для долі народів Сходу. Тому в традиційному суспільстві у відношенні до людини допускається насилля (нетерпимість) зі сторони соціуму й держави.

Виходячи зі всього сказаного, можна констатувати, що поняття терпимості-нетерпимості як у фізичних так і у психологічних проявах ідуть поряд протягом розвитку людства. Людина в її культурно-історичному та біолого-антропологічному змісті є носієм агресивних потенцій.

Можна розглянути поняття "толерантності" через призму історії. Якщо підходити до історичного процесу з моральних позицій, з точки зору домінанти ненасильницького підходу, то історичні події – поняття перемоги і поразки в історії – набувають часто протилежного змісту.

Протягом віків католицька церква була вкрай нетерпима. Адепти християнства після зародження їх віри переслідувалися римською владою. Християни створили церковну ієрархію, якої в Східній релігії не було. Християнство стало державною релігією на початку 14 ст. Проте в подальшому християнство розвивалося як окрема гілка світської влади на сході і незалежно від неї на заході Європи. На відміну від християнства, іслам з'являється як система, що об'єднує духовну і світську владні функції. За висловом дослідника Б. Льюїса "У Східних культурах держава була церквою, а церква – державою. Бог очолював і те і друге. У Східних культурах Пророк представляв Бога на землі" [5]. У народів Сходу учасники суспільного життя ніколи не боролися за закони, не намагалися реалізувати свої інтереси. На Заході закони були важливим регулятором суспільно-політичного та економічного життя. Тому вже в 16 ст. у Європі розповсюджується незадоволення римською католицькою церквою. Мартін Лютер започатковує Реформацію. Багато сект, що виникає в період реформації, пропонують радикальне розуміння релігії. Так, кальвінізм пропагує обмеженість у спасінні. Починаються криваві конфлікти між кальвіністами і протестантами, пізніше між різними групами протестантів. Поступово релігійна терпимість і незалежність духовної сфери і духовної влади збільшується. Процес секуляризації сприяє більшій терпимості на принципах свободи переконань у Західній культурі. На відміну від Західної Європи, Східний Світ ще не пережив процес розділення релігійної і світської влади. Тому будь-яке насилля на Сході пов'язане з нетерпимістю на ґрунті релігійних переконань.

Розуміння толерантності: поняття "терпимості" та "нетерпимості" (відторгнення) – вже давно увійшло в наше повсякденне життя, а отже склалося на рівні повсякденного мислення. Але якщо відкинути суб'єктивну складову цього розуміння, можна спробувати зробити теоретичний аналіз поняття терпимості та відторгнення, апелюючи першими деклараціями віротерпимості.

Християнство, уряд, суспільство виявляються явищами одного порядку – хто є ворогом християнства, той є ворогом держави.

Символ віри містить найбільш загальні постулати християнства. Вірую в Бога Отця, і в Ісуса, його вічного Сина, Бога істинного, і в Дух Святий, Бога єдиного у віки віків, та визнаю Святе Письмо Старого і Нового Заповіту як дане Божим натхненням.

Можна зробити висновок, що нетолерантність протягом віків протистояла толерантному зверненню до ненасилля. Візьмімо хоча б християнство: "Не протився злому. Але хто ударить тебе в праву щоку, підстав тому ліву" [6]. Але звертаючись до Євангелія і Діян Апостолів, відомо, що рання християнська доктрина, маючи одним із постулатів ненасилля, в повній мірі допускала із прагматичних мотивацій насилля у відношенні до противників християнської віри та віровідступників, і спалювала їх на вогнищі. Поряд із поняттями терпимості і нетерпимості межують поняття насилля і ненасилля. В основі людського досвіду лежить насилля, укорінене у свідомості індивіда. Це у свою чергу спричинило до явища із жорстокими формами насилля. Таким чином ми зіштовхуємося із дилемою ненасилля (тобто терпимості) в культурах релігій.

Слід зазначити, що культура і релігія доповнюють одна одну. Зміст будь-якої релігії полягає в тому, щоб компенсувати дефекти культури. Так створюється арсенал уявлень про божественне походження, робиться спроба людську безпорадність зробити безболісною, загальний зміст якої такий: життя в нашому світі служить вищій меті, що піддається розгадці, але усвідомлюється довершеність людської істоти. Об'єктом цього возвеличення і облагородження повинно бути духовне начало в людині, тобто душа. Переважна більшість людей знаходить втіху у вченнях релігій. Завдяки релігії вони здатні перенести життєві негаразди. Релігія протягом віків пригнічувала асоціальні нахили, керувала людським суспільством. Тому не дивно, що люди в епоху існування релігійних ідеологій у цілому почували себе набагато впевненіше. Намір насильно відкинути релігію безперспективний. Віруюча людина не дозволить відняти в себе віру ні доказами розуму, ні забороною. Якщо з культури спробувати виключити релігію, то це можна досягти за допомогою другої системи учинь, яка з самого початку перейме ознаки нової релігії, той же священний характер, а отже ту ж нетерпимість. Моральні закони, які встановлені нашими культурами, панують над усіма подіями у світі. Всяке добро в кінцевому результаті винагороджується, всяке зло карається. Тому "релігійна система знань повинна стати в якості основи виховання в людському суспільстві" [7].

Прояв ненасилля виходить з принципу святості і недоторканності життя. Особливого значення принципи відмови від війн, насилля набувають із середини 20 століття. Так виникає потреба мирного співіснування різних ідеологій, політичних систем, світових релігій. Ненасильство стає ефективним засобом розв'язання суспільних конфліктів, життєвою необхідністю, без якої існування людства стає проблемним. Терпимість як явище суспільного життя задає основні параметри для цивілізованого співіснування. Мирне співжиття диктується суворою реальністю.

Тому, наперекір насильницьким діям, будь-яке суспільство вижило завдячуючи домінантним цінностям терпимості один до одного. Ми, на жаль, недооцінюємо демократичну участь у громадянському суспільстві в поєднанні з потенціалом толерантності, емансипаційний ефект цієї ідеї. Тому що існує органічний зв'язок нашої свідомості і прихильності до насильницько-репресивних стереотипів як у повсякденному житті, так і в сприйнятті нами культури.

Виникає питання про те, через які зміни призначено пройти культурі. Люди в цілому переживають свою сучасну дійсність, не піддаючи її глибокому аналізу. Людська культура аналізується зі слів Зигмунда Фрейда з двох сторін. "По-перше, вона охоплює всі накопичені людьми знання та вміння, які дозволяють оволодівати силами природи і брати в неї блага для задоволення людських потреб; по-друге, всі інститути, необхідні для упорядкування людських взаємовідносин і, особливо, для поділу благ. Культура має захищати себе, тому заклади інститутів створюють заповіді і ставлять себе на службу цій задачі" [8]. Відповідно до цього можна зробити висновок, що культура вимушена будуватися на насиллі. Так як не можна обійтися без примусу до культурної роботи, так не можна обійтися без панування меншості над масами. Лише вплив зразкових індивідів, що признаються вождями, дає можливість схилитися до напруженої праці і самозречення, від чого залежить існування культури. Нові покоління, виховані з любов'ю і навчені високо цінувати думку інших, зможуть обійтися без примусу і насилля. Але ні одна культура не може піднятися до рівня толерантності співіснування з тої причини, що ні одній культурі не вдалося створити порядок, при якому людина формувалася в соціумі в атмосфері ненасилля.

Ми схильні давати оцінку вищим досягненням культури, отримувати естетичну насолоду, формувати ідеали, гордитися досягнутими успіхами. Але все це стає приводом до розмежування і ворожнечі між різними культурами релігій. Протягом розвитку суспільства формуються ціннісні елементи кожного виду культур, зокрема політичної. Інструментами її керованості і стабільності виступають насилля і ненасилля. Політичне насилля протягом розвитку людства було прийнятною формою контролю над людиною. Але в умовах глобальної екологічної кризи, розвитку нанотехнологій, існуванні різних видів зброї відношення до насилля над людиною розглядається як неприпустима норма міжлюдських відносин. Завуальованою формою нефізичного насилля в політиці є вплив на свідомість мас. У цьому велику роль відіграють засоби масової інформації, створюючи вільний простір для впливу на свідомість людини. Аморальними є концентральні впливи, пов'язані з впливом на свідомість. Це проявляється в обмеженні у виборі та самовизначенні особистості. Руйнування етнічної ідентифікації приводить до керованої зміни смаків, інтересів, культурних цінностей, перетворення народу в населення. Таке насилля неприпустиме в умовах глобалізації культури, тому що сприятиме деморалізації культури взагалі. Глобальна культура повинна уніфікувати етнічні культури на основі терпимості.

У західній культурі пропагувалася ідея індивідуалізму, тому проблема терпимості – це проблема діалогу. Діалог культур – це спосіб глобалізації культури. Відкриваючи для себе твори мистецтва і літератури, релігії, культурні здобутки інших народів, ми збагачуємо свій духовний досвід. Процес глобалізації розпочався з появою перших родо-племінних общин. Глобалізація – це зміст історії, це безперервний діалог із оточуючим і своїм власним минулим. Розширення діалогічних форм спілкування сприяє об'єднанню ідеологій, доктрин, культур. Найчастіше під діалогом культур розуміють діалог між Заходом і Сходом. Тому між ними частіше спостерігаються прояви нетерпимості. Але чисельні приклади техногенних катастроф свідчать про те, що існує в людському суспільстві дещо, що дозволяє побороти насилля. Такими об'єднуючими елементами можуть виступати морально-етичні норми, вироблені людством протягом століть. Ці норми мають стати основою в діалозі культур і слугувати одним із джерел і засобів зближення і розуміння народів. Такими духовними цінностями повинні стати розуміння добра і зла, терпимості і нетерпимості, свобода віросповідання, особисті якості.

Ми довгий час пропагували ідею колективізму, відкинувши особистість на другий план. Ідеологічний вакуум призвів до розмитості суспільних норм, зниження терпимості. В умовах взаємодії культур нам потрібно збудувати форму діалогу, щоб навчитися толерантно сприймати відмінності між проявами культур. Якщо

говорити про взаємодію культур потрібно враховувати, що цей діалог передбачає ненасилля, відповідальність і толерантність до носіїв цих ідей. Ми маємо навчитися з терпимістю ставитися до цінностей, ідеалів навіть субкультури віросповідань, релігії. Слід усвідомлювати, що культура – це те, що надає життю сенс існування, включаючи поведінку, набуту в суспільстві. Нове мислення передбачає важливість культури в контексті глобальної культурної системи та різних віровчень, світових релігій, що не є загрозою для життя людства. Людина повинна прийняти для себе толерантне відношення до особистості. Основою діалогу культур має бути повага до свободи особистого буття того, з ким ми спілкуємося. Тоді поняття насилля і нетерпимості припинять своє існування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Локк Дж. Опыт веротерпимости // Сочинение в 3 т. – М., Политиздат, 1988. – Т. 3. – С. 76.
2. Локк Дж. Опыт веротерпимости // Сочинение в 3 т. – М., Политиздат, 1986. – Т. 2. – С. 89.
3. Соловьев В.С. // Сочинение в 2 т. – К., Лыбидь, 1991. – Т. 2. – С. 20.
4. Скрипник А.П. Моральное зло в истории этики и культуры // Азия и Африка. – 2006. – № 7. – С. 63-66.
5. Льюис Бернад. Что не так? // Путь Запада и Ближнего Востока: прогресс и традиционализм. – М.: Олимп, 2003. – С. 111.
6. Євангелія від Матвія // Біблія. – Анахайм: Живой поток, 1998. – С. 5.
7. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. – М. – 1986. – С. 29.
8. Фрейд З. Будущее одной иллюзии. – М.: Политическая литература, 1990. – С. 105.

Матеріал надійшов до редакції 20.05.2008 р.

Сангаевская Н.Л. Этика ненасилия как норма толерантности в историческом проявлении культур.

В статье рассматриваются моральные и этические факторы взаимодействия культур. Проблему толерантного отношения поднимают такие мыслители как Сократ, Джон Локк, Владимир Соловьев. Просматривается неоднозначность трактовки насилия и ненасилия в разных аспектах проявления культур, необходимость глобализироваться в диалоге культур на принципах терпимости.

Sangaevska N.L. Ethic of Being without Violence in the Historical of the Cultures action.

This article discovers the moral and ethic aspects of the cultures interaction. The problem of tolerant attitude is raised by such thinkers as Socrat, John Lock, Vladimir Solovyov. The different explanation of violence and without violence in different aspects of cultures display and the necessity of globalization in the dialogue of cultures with the principles of the patience are viewed.